

**„И СПОМЕН, И КОПНЕЖ ЕДНОВРЕМЕННО...“:
ЛИТЕРАТУРНИ ПРЕОБРАЖЕНИЯ НА БЪЛГАРСКИЯ ФОЛКЛОР**

ОБРАЗЪТ НА ПТИЦАТА В БЪЛГАРСКАТА ПРИКАЗКА

**АлександраВладимировна Еремченко. Санктпетербургски държавен университет
Елена Юриевна Иванова**

1. Увод

Една от спирките по нашия маршрут е град Сливен. В непосредствена близост до града се намира скалният масив „Сините камъни“ (виж Приложение № 1). С това име е наречен иобявеният през 1980 година природен парк разположен на Сливенската планина. Седемдесет процента от животинския свят тук са птиците, оттук минава миграционният им път. Територията е охраняван резерват, създаден с цел да се опазват местообитанията на хищните птици. Двайсет и девет вида птици, обитаващи резервата „Сините камъни“, са записани в Червената книга на България, сто вида се опазват от Закона за защита на природата.

Образите на птици намират отражение както в българската народна митология, така и в авторската приказка. Ще разгледаме образи на птици във фолклора и в литературната приказка, като вземем за пример приказките „Царица-птица“ на Николай Райнов и две приказки на Елин Пелин – „Торбаланци“ и „Рибар и жерав“.

2. Образи на птици в българската митология и фолклор

Образите на птици са едни от ключовите образи в българската митология. Тесно свързани с култа към слънцето, който е характерен за всички народни вярвания. По време на зараждането на мистичното съзнание слънцето е смятано за елен, кон, бик или светла птица (Георгиева 1993: 31). На следващия етап от развитието на народните вярвания, представен в българските апокрифи, слънцето язди колесница, теглена от ангелски коне и фантастични птици. Към най-древните се отнася и представата за космичен първосъздател, творец навсичко живо, който има образ на водоплаваща птица (Георгиева 1993: 22 – 39).

Птицата е свързана и с Дървото на живота (други названия: дърво на познанието, райско дърво, шаманско дърво, космическо дърво и т.н.), което е универсална за мистичното съзнание идея. Според поверията Дървото на живота е огромно, корените му отиват дълбоко в земята, а с клоните си то достига небето.

Основната функция на Дървото на живота е в поддържане на равновесието във Вселената, то също така е символ на взаимното разбирателство и приятелството, крехкостта на всичкото земно, на връзката между земния и небесния свят (Панайотова 2019: 187). На дървото обикновено се изобразяват птици – славей, сокол и орел (Георгиева 1993: 40). (виж Приложения № 3 и № 4). Птиците на Дървото на живота са посредник между хората и небето. Според поверията птиците поемат отговорност за сбъждане на мечтите и изпълнение на желанията. Те помагат на хората, тъй като чуват молитвите им и могат да ги предадат на небето. По такъв начин птиците отговарят за здравето и благоденствието на хората.

На някои места крилете на птиците са изобразявани като ангелски крила, а около главите им са изобразявани ореоли (Панайотова 2019: 188). Ако на Дървото на живота има няколко птици, те непременно са разположени обрнати една към друга, като символизируют взаимното разбирателство, сговора. Ако на върха на Дървото е изобразен орел, той символизира неограничена сила и възможности.

Върху много средновековни паметници е показана борбата на орел и змей. Силата на тази птица още по-добре се подчертава в изображението ѝ като двуглава. Във възприемането на двуглавия орел като символ на държавността може да се проследи влиянието на Византийската империя (Георгиева 1993: 53).

Образът на птиците е свързан и с образа на змея. Змеят е митологично същество, което играе пасивна съзерцателна роля и понякога се превръща в птица. Змеят притежава черти на риба, влечуго, човек и птица. В образа си той обединява три сфери на Вселената – подземния свят, земята и небето. Това отговаря на основната му функция – да съзерцава света и да е неговият медиатор (Георгиева 1993: 109, 122). Обаче и в образа на птиците има отрицателни черти: българите вярвали, че ако птица прехвъркне през човешки труп, мъртвецът ще стане вампир. Вампирите също така могат да се явяват в образа на птици и да пият човешка кръв (Георгиева 1993: 196, 204).

3. Образи на птици в българските авторски приказки

За анализа на образа на птицата върху материал от български авторски приказки са подбрани приказки от Николай Райнов и Елин Пелин, тъй като творчеството им най-ярко отразява особеностите на този жанр. Николай Райнов е „първопроходец“ в жанра на българската авторска вълшебна приказка, творчеството на Елин Пелин на свой ред е попило много от народните черти.

Приказката „Царица-птица“ (Райнов 2005) започва с характерно приказно начало: „*имало едно време три ... сестри*“. Всяка сутрин, щом изгреело слънцето, теходели да го питат коя от трите е най-хубава, и слънцето неизменно отговаряло: като малката друга няма по света: тя е най-лична и най-хубава. На големите сестри това никак не се харесвало. Те намразили малката си сестра и намислили да я погубят. Като се връщали от съседното село, където ходели да играят хоро и да пеят, те оставили малката сестра в гората, за да я изядат диви зверове, а самите те избягали.

Там, в гората, я срещнал царският син и решил да се ожени за тази хубавица. И така бедното момиче станало царица. По-големите ѝ сестри научили за това и я потърсили в двореца. Царицата гипознала веднага, повикала ги, заръчала да донесат на сестрите ѝ най-хубави гозби, за да ги нагости. А те отклонили вниманието ѝ и забили в ухото ѝ една игла. Царицата се превърнала на птичка и изхвъркнала от двореца. По-голямата облякла сестрините си дрехи, та станала царица.

Мотивът за превръщането на човека в птица е много характерен за митовите приказки. В митовите често фигурират хора-върколаци, които могат принужда да се превърнат за известно време в птица. Например вещици, магьосници и зли духове вземат образа на сова или врана, а хубавиците се превръщат в гълъбица или лебед (Иванова-Казас 2006: 3). Щом я улавя, той съзира, че на главата ѝ свети игла. Измъква иглата и птичката тутакси се превръща в царица. Но за героинята от приказката на Райнов така и не е отмъстено: сестрите ѝ успели да се скрият.

В приказката „Торбаланци“ (Елин Пелин 1959) (виж Приложение № 5) се преплитат няколко фолклорни мотива. В центъра на повествованието са баба и дядо, които „*нямали синищо-нищичко: ни син, ни щерка, ни кокошка, ни козица, ни крава, ни магаренце*“ (Елин Пелин), и бабата непрекъснато хокала съпруга си, че нямат пари... Надядото му домъчняло, та отишъл до реката, дано там да срещне златнатарибка и да потърси съвет от нея, но изведнъж видял, че на брега каца ято жерави. (виж Приложение № 6). Той хванал единия от тях, за да им стане син и с това да спрат кавгите вкъщи. Жеравът пък предложил на дядото вълшебна торбичка, от която веднага щом ги повика, изскачат две пъргави момчета (*торбаланци*) и устройват богатагощавка. Щастливият старец тръгнал за вкъщи, но на връщане спрял в дома насвоята кума, която заедно с дъщерите си откраднала вълшебната торбичка. (виж Приложение № 7). Жеравът пак дошъл на помощ и дал на дядото друга торба, чиито момчета принудили кумата да върне откраднатото.

Справедливостта възтържествувала, а жаждата за богатство и лъжата били наказани. Жеравът в тази приказка се откроява като дарител на вълшебния предмет, а за сметка на асоциацията с приказката на А. С. Пушкин „Рибарят и златната рибка“ е постигнат ефектът *приказка в приказка*.

В приказката „Рибар и жерав“ от Елин Пелин (Елин Пелин 1959) животинският свят е представен като алегоричен образ на човешкия свят. На рибаря и Жерава им омръзнало да бъдат господари само на своето благо и решили да търсят нови места за царуване. Но където и да кацнали, оказвало се, че там вече имасвой господари: в полето – чучулигата, в гората – славеят, и никой не ги поглеждал, никой не ги поздравявал от все сърце, както в родното благо. Поуката на приказката е в края – всеки трябва да знае мястото си. В тази творба образите на птиците, както и на други животни, имат иносказателна функция. Те притежават човешки черти: завист, суетност, жажда за власт. Такава алегорична роля на животинския свят във вълшебната приказка е характерна и за фолклора на много други страни, както западни, така и източни.

И така, фолклорният образ на птици намира отражение в авторските приказки на български писатели от XX в. (Николай Райнов, Елин Пелин) с някои промени. Писателите съчетават различни митологеми в своите приказки не само като се опират на българския фолклор, но и като правят приказни паралели с фолклора на други народи.

Цитирана литература:

Георгиева 1993: Георгиева, И. Българска народна митология. София: Наука и Изкуство. 1993.

Елин Пелин 1959: Елин Пелин. Събрани съчинения в десет тома. Т. 8: Произведения за деца и юноши. Приказки и разкази. София: Български писател, 1959.

Елин Пелин: Елин Пелин. Торбаланци. <<https://chitanka.info/text/11006-torbalantsi>> (22.09.2021).

Иванова-Казас 2006: Иванова-Казас, О.М. Птицы в мифологии, фольклоре и искусстве. СПб.: Нестор-История, 2006.

Райнов 2005: Райнов, Н. Български приказки. София: Издателство „Захарий Стоянов“, 2005.

Панайотова 2019: Панайотова, Е. Образът на птицата на Дървото на живота — символика и вярвания. // Културно-историческо наследство: опазване, представяне, дигитализация. Т. 5. № 2 (7), 2019, 186-207.